

ÖZEL SAYI

HEPİMİZİ YAKAR Kürt sorunu Türk sorunu

ÖZEL ÖYKÜSÜ

Özlekli, Sinan, Alaca

OSMAN BAYDEMİR

"Paşa çıplak" diyebilmek

CEMAL DOĞAN

"Hak kazanmış gibi yapmak"

ERTUĞRUL KÜRKCÜ

PKK önderliği ve basiret atılımı

LAL LALEŞ

"Türklerin Kürtçe bilmesi lazım"

SERPİL SANGAR

"Kanncaezmez şehitlerin anneleri"

SEZGİN TANRIKULU

Çözumsuzlüğe doğan kuşak

MEHMET TAŞDEMİR

Dağın çağrısı

FATMA NEVİN VARGÜN

"Exilmiş toplumun lidere bağlılığı"

REYHAN YALÇINDAĞ

"Boş köylerde kemik aramak"

ARASDT YEĞEN

"Mustakbel Türk"ten "sözde vatandaş"a

ANLATILAN BİZİM HİKAYEMİZ

ETA ve Aydınlık Yol

IRKLER, KÜRTLER, ANNELER VE SİYASET

Karınca ezmez Şehitlerin anneleri

Savaşın acısını en çok çeken, en çok harab olan anneler; onlar evlatlarını "şehit" verdikleri Kürt sorunu hakkında ne düşünüyor, ıstıraplarıyla nasıl başa çıkıyor? 1999'da, Türk ve Kürt annelerinin savaşı yaşayışları ve anlamlandırışı üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Serpil Sançar'a kulak veriyoruz..

Yıllardır konuşulan, ama ciddiyetle ele alınmayan bir konuda çok önemli bir araştırma ("Türkler, Kürtler, Anneler ve Siyaset") yaptınız: Dağda ve kırsalda çocuğunu yitiren annelerle görüşünüz, yaşadıklarını karşılaştırdınız. Görüştüğünüz kadınların anlatıkları sizi nasıl bir sonuca götürdü?

Serpil Sançar: Bu araştırmayı yapmaya niyetlendiğimde genel kabul gören iki iddia ya da yorum vardı: Çatışmalarda ölen Türk askerlerinin anneleri "öteki oğlum da vatan uğruna feda olsun" diye düşünüyor. Diğeri ise, dağda ölen Kürt gerilla annelerinin, oğullarının ölümüyle politik olarak bilinçlendiği, evden çıkıp siyasete karıştığı ve "eşit vatandaşlık" bilinci geliştirdiği. Araştırma, her iki konuda da yaşanan gerçekliğin öyle olmadığını gösterdi. Her şeyden önce, Türk asker annelerinin yaşanan çatışma ya da savaş ortamı hakkında hiçbir somut fikirleri yoktu. Neden böyle bir savaş olduğu ve neden oğlunun böyle bir savaşta öldüğü hakkında kendilerine rasyonel bir açıklama yapamıyorlardı. Çünkü yaşamlarında bir Kürt-Türk meselesi yok, ya da en azından benim araştırma yaptığım dönemde yoktu. Anadolu'nun herhangi bir taşra kasabası ya da kentinde, kendi halinde bir orta-alt sınıf mensubu kadın olarak hayatını sürdürürken, birdenbire gencecik oğlunun ölümüyle bir travma yaşıyor. Büyütüp beslediği, tam da çalışıp ailesine bakma yaşına gelmiş oğlunu devlet hizmetine gönderip bir ceset torbası içinde geri alması, onun anlayabileceği bir mesele olmanın sınırlarını aşıyor. Çünkü askerlik, çoğu insan tarafından, bir savaş eğitimi, yani ölmeyi, öldürmeyi öğrenme olarak değil, bir devlet görevi olarak görülüyor. Türkiye'de militarizme karşı yerleşik bir söz olmadığı için askerde ölmek, çoğu insan için üzerinde konuşulmayan bir mesele; bu ölümü kendilerine hiçbir şekilde açıklayamıyorlar. "Şehit anası" kadınlara TV kameraları karşısında söyledi-rilen "oğlum vatan uğruna kurban olsun" söylemiyse medyanın klişe haberciliği dışında derin duygusal karşılığı olmayan bir cümle olarak havada kalıyor. Asker annesi kadınlar için oğullarının ölümünün "siyasî" bir meseleyle ilgili olduğu açık, ama bu onlara göre "akıl"la açıklayabilecekleri bir şey değil. Çoğu kadın durumu "normalleştiren" rüyalar anlatıyorlar ve metafizik anlatılara inanmaktan medet umuyorlar. Birçoğu, oğullarının öleceğini rüyalarında gördüklerini, rüyalarında ermiş ya da ilâhî kişilerin onlarla

Şiddete karşı olan, ama bunu nasıl dile getireceğini bilemeyen çok kadın var. Savaş ve şiddet karşıtı, onlar tarafından da duyulabilecek bir dil olsa, belki o dilin içinden duygularını anlatabilecek. Ama böyle bir politik söz yok.

konuştuğunu ve oğlunun şehit olacağını, bunun için üzülmemesi gerektiğini söylediğini anlatıyor. Rüyalar aracılığıyla duygularını dile getirme, çoğu zaman bu travmayı yaşayan kadınlar için tek mümkün yol gibi görünüyor. İnsanın nedenini bilmediği ya da hak ettiğini düşünmediği bir acıyı ömür boyu taşıması hiç kolay değil. Bu acıyla baş etmek için değişik telâfi mekanizmaları geliştirmişler. Kadınların rüyalarını da acıyı telâfi mekanizması olarak, zihinlerinin onlara sunduğu bir kaçış olanağı olarak yorumluyorum. Kadınlar rüyalarında ölen oğullarıyla konuşuyorlar, rüyalarda ölümün açıklandığı dinsel, ilâhî mesajlar alıyorlar. Bu rüyalar onları rahatlatıyor ve acıya katlanmalarını kolaylaştırıyor.

Kürt militanların annelerinin durumu algılayışı ve tepkileri nasıl?

Kürt gerilla annelerinin durumu çok değişik. Kürt annelerin anlatılan, siyasî niteliği ağır basan bir söyleme sarmalanmış olarak ortaya çıkıyor. Onlar geçmişte varolan bir tür "pastoral" yaşamları içinde Kürt oldukları için baskı görüp dışlandıklarını anlatarak giriyorlar konuşmaya. Sonra, oğulları bu süreç içinde kendi kimliğinin ve ezilmişliğinin bilincine varıp haklarını savunmaya başlayınca, çok ağır işkencelere ya da hapis cezalarına maruz kalıyor; bu travmadan sonra, ya da doğrudan, bunları önceden hissederek, "dağda çıkıyor". Oğullarının dağa çıkması nedeniyle kendisinin ve ailesinin başına gelen zulümlerin anlatısıyla konuşma devam ediyor.

Köyünden, toprağından göç etmek zorunda kalma, işkence görme, yoksullaşma gibi felaketler art arda geliyor ve oğlun ölümüyle her şey daha da karanlıklaşıyor. Kürt annelerin anlatılarında, Türk annelerden farklı olarak, oğlunun neden öldüğünü bilen ve bunun siyasî hikâye içinde bir açıklamasını yapabileen tavır egemen. Politik bağlam içine oturtulmuşluk nedeniyle, kendilerini bir "siyasî dava"nın parçası olarak görme ve oğullarının ölümünün bu bağlamda anlamlandırma söz konusu. Kürt anneler de "şehit annesi" olarak nitelendiriliyor; kendi topluluğundan saygı görüyor ve bunun önemli bir konum olduğuna dair bir bilince sahip. Kürt annelerin "savaş" ve "ölüm" hakkında daha açık ve net bir açıklamaları var. Konuşmalarında kendini acındırma, duygusal çok görünmüyor. Metanet ve dayanıklılık gibi niteliklerin gerilla anneleri için daha geçerli olduğu söylenebilir.

Annelerin savaşa ve ölüme bakışları nasıl?

Serpil Sançar

Biri tam savaşın içinde yaşıyor ve sürekli işkence, ölüm, ayrımcılık hakkında konuşulan bir ortamda kimliğini tanımlıyor. Diğeriye uzaktan duyduğu ve kendisinin somut meselesi olmayan bir savaşa oğlunu yitiriyor. Her iki grup kadın da çocuklarının nasıl öldüğünü çok detaylı anlatabiliyor. Örneğin, kurşunların oğullarının bedenine nereden girip ne tür bir tahribata yol açtığını, ya da mayının nasıl patladığını, hangi bacağı nasıl kopup beyinin nasıl dağıldığını anlatıyorlar. Ya da dağda vurulmuş oğlunun cesedinin ne kadar orada kaldığı veya kaç parçaya ayrıldığı gibi detayları biliyorlar. Böyle bir acının nasıl konuşulabileceğini görmek sarsıcı bir durum. Annelerin acılarını anlatışları çok travmatik. Ölümle ilgili önemli boyutlardan biri de oğullarının ölüm yasını annelerin tutma zorunluluğu. Normaldişi bir biçimde ölen evlat ya da eşin yası kadınlar tarafından ve ömür boyu tutuluyor. Kadın artık gülmüyor; eğlenmiyor, gezmiyor, koyu renk giysiler giyip başını bağlıyor. Bu tür yas kültürü, köy kökenli Kürtlerden çok, kasaba, taşra kenti kökenli Türk kadınlarda daha belirgin. Yas tutma, acının gösterilmesi ve taşınmasıyla bağlantılı önemli bir ritüel. Ölüm ve yas tutmayla ilgili önemli bir boyut da "şehitlik"le ilgili. İster Türk, ister Kürt olsun, "şehit annesi" olmak kadının kişisel yaşamını bitiren, ama karşılığında kadına toplumsal bir paye ve statü veren bir durum. Şehit annesi, kadın ya da insan olarak doğallığını yitiriyor, bir siyasal simge haline dönüşüyor; sürekli bu ölüm ilişkisiyle anılıyor ve onunla yaşamaya mahkûm ediliyor. Sadece kendilerine benzer bir acı yaşamış kadınlarla anlaşabildiklerini ve ancak onların birbirlerini anlayabildiklerini söylüyorlar. Birbirleriyle dostluk geliştirip haberleşiyorlar, dertleşiyorlar. Böyle bir bedel ödeyen kadınlar, bu acının karşılığında, geçim güvenliği ve sosyal saygınlık gibi değerler kazanabiliyorlar. Asker anneleri, şehit aylığı, devlet yardımları gibi sorunlarla uğraşmaya başlıyor ve kendisine devlet tarafından bakılması beklentisi içine giriyor. Ona bakacak ve kamını doyuracak olan oğlu "devlet elinde" öldüğüne göre, onun yerine devletin bunu üstlenmesi gerekiyor. Bu da tam anlamıyla gerçekleşmediği için "şehit anası" kadınların çoğu kızgın ve kırılganlar. Bu kızgınlık, özellikle "politikacılar" dedikleri milletvekilleri ve seçimlerde onlardan oy isteyenlere yöneliyor. Söyledikleri en önemli cümlelerden biri şu: "Politikacıların kendi çocukları deniz kenarında, turistik askerlik yapıyor, bizim çocuklarımız dağda ölüyor." Bu tür sözler, savaşın arkasındaki sınıfsal ayrımların duygusal-sezgisel olarak nasıl kavrandığını gösteriyor. Ama bu sadece bu düzeyde kalıyor ve daha politik bir söze dönüşmüyor.

Kürt anneleri için durum nasıl?

Kürt anneler zaten evi barkı dağılmış, göçmüş ve başka diyarlarda tutunmaya çalışan bir konumda. Çoğunun yaşam koşulları çatışma ve göç koşulları nedeniyle daha ağırlaşmış. Kamını doyurmak için ya çalışmaya başlıyor, ya akrabaların yanına sığıyor ya da çevrenin yardımlarıyla geçinmek durumunda kalıyor. Öte yandan, kötüleşen geçim koşulları onun "şehit anası" konumunu değiştirmiyor, yine saygın bir konum sahibi.

Çocuklarının ölümünü anlatırken, kadınlar benzer anlatım biçimleri mi kuruyorlar? Mesela kahramanlığa mı vurgu yapıyor, yoksa daha çok mağduriyete, çocuğun çektiği eziyete mi?

Türk anneler için şehit oğullarının mezarını ziyaret etmek tam bir yas ritüeli haline dönüşmüş. Bedenleri de bu yasın devamı gibi. Kadınlar oğullarının ölümünü anlatırken bedenleri de bu anlatıya göre şekil alıyor, hatta acıdan büzünüyor; cenin pozisyonunda konuşan çok anneyle karşılaştım.

Kahramanlık ve mağduriyet söylemleri her iki tarafın egemen anlatı biçimi. Asker anneleri çocuklarını bir kahramanlık anlatışı içinde, gerilla annelerine mağduriyet anlatışı içinde kalarak tanımlıyorlar. Ama, bunu aşan birçok özellik de dikkat çekiyor. Aslında, anne-çocuk ilişkisi Türk ve Kürt annelerde benzer öğelere sahip. Ölen/öldürülen çocuklarını iyi huylu, sevgi dolu, çevresi tarafından sevilip sayılan, haksızlıklara dayanamayan, "karınca ezmez" çocuklar olarak tanımlıyorlar. Görüşme yaptığım hiçbir anne çocuğunu "silah sever", "şiddetle sorun çözmeye yatkındır", "kızdı mı saldırgandır" gibi cümlelerle anlatmadı. Anneler çocuklarının nasıl bir şiddet sarmalı içine girdiği gerçeğiyle yüzleşmek istemiyor. Savaş ve şiddet karşı politik bir hareket olmadığı için, böyle bir yüzleşme, bir bilinç, sadece bireysel deneyimlerden oluşabilecek bir şey değil. "Çocuğunuzun kaç kişi öldüğü düşünmüyorsunuz" türü bir soru karşısında şoka giriyorlar ve yanıtlamıyorlar. Asker anneleriyle yaptığım görüşmelerin ilerleyen aşamalarında, bazı askerlerin çatışma noktalarına gönüllü olarak gittiğini öğrendim. Böyle bilgileri laf arasında anlatıyorlar. Çocuklarının şiddeti isteyerek ve bilerek tercih ettiğini kabul etmek istemeyen davranış çok yaygın. Bu, bilinçdışı bir reddetme olabilir tabii. Ama, kadınların yaşadığı ölüm ve savaş deneyimlerinden, kendiliğinden bir savaş karşıtlığı çıkıyor; hatta öfke duyguları onları karşı-şiddete yatkın hale getiriyor.

"Türk anneleri" çocuklarının ölümünden kimi sorumlu tutuyor?

En önemli suçlama politikacılara yöneliyor. Bol para alıp Meclis'te yan gelip yatan politikacıların savaştan kazançlı çıktığı düşüncesi egemen. Askerleri ve orduyu hiçbir şekilde eleştirmiyorlar, ya da o konuda konuşmamayı seçiyorlar. Ama, savaşın her türlü yolsuzlukla bir arada yürüdüğü konusunda genel bir kanaat var. Açıkça dile getirilen bir Kürt düşmanlığı söz konusu değildi benim görüşme yaptığım dönemde. Bunun değiştiği ve artık açıkta söylenir hale gelen bir düşmanlık duygusunun hızla geliştiği söyleniyor. Benim saptamam, Türk-Kürt karşıtlığının yaygın bir sivil mesele olmadığıydı. Devletle PKK arasındaki bir mesele olarak, sınırlı bir tanımlama içinde ele almayı tercih eden bir tutum yaygındı. "Kürtler ve Türkler kardeşler", "yüzyıllardır beraber yaşıyoruz, bir şey olmuyor, şimdi mi sorun var?", "mesele ABD'nin, AB'nin kışkırtmasıyla ortaya çıkıyor" gibi klişeleşmiş görüşler çok yaygın. Aslında, söylenen şu: Apo kışkırtıyor, kandırılmış Kürt çocuklar dağa çıkıyor. Bizim çocuklar da onları oradan indirmek için devlet göreviyle gidiyor, ama sonuçta hepsi ölüyor.

Devletin savaşı sürdürmesini, intikamların almasını mı istiyorlar, yoksa "başka acılar yaşanmasını, savaş bitsin" mi diyorlar?

Bana en çarpıcı gelen mesele şu: İnsanlar devlet politikaları karşısında kendilerini o kadar güçsüz ve önemsiz hissediyor ki, devlete akıl söyleyecek cesarete sahip değiller. Sadece şikâyet etme, mağduriyetini anlatma var, ama durumun değişeceğine inanç çok zayıf. Kimse açıktan açığa "yakalım, yıkalım, sürelim" gibi savaş sözcükleriyle konuşmuyor tabii. Genellikle, dikkatli ve yanlış anlaşılmalara meydan vermemeye çalışan bir dil kullanmayı tercih ediyorlar. Ama şiddete karşı da bir bilinç yok. Herkesin yaşamında, şu veya bu biçimde, şiddet normal. Savaş, gündelik yaşamdaki şiddetin değişik bir biçimi olarak ortaya çıkıyor. Onları şaşırtan şiddet ve savaş değil, kendi başlarına gelenler. Çok apolitik bir durum söz konusu. Buna da şaşmamak gerek, çünkü Türkiye'de savaş ve şiddet karşı politik bir hareket hiç olmadı. Hep "benim şiddetim temiz ve ahlâkîdir" diyen siyaset tarzı egemen oldu. Savaş ya dinî bir açıdan eleştirilebiliyor, "hepimiz müslümanız, bu zulüm neden" deniyor, ya da çok kişisel bir açıdan, "benim canım yandı, başka anaların yüreği yanmasın" gibi. "Sorunlar varsa oturalım, konuşalım", "çocuklarımızın geleceği için şiddetsiz bir toplum gereklidir", "savaşla hiçbir sorun çözülmez" gibi cümlelere rastlamıyorsunuz. Bu, Türkiye'de şiddet kültürünün ne kadar derine indiğini ve şiddetsiz siyasetin hayal bile edilemediğini gösteriyor bence ve demokratik gelişim açısından elbette çok tehlikeli.

"Kürt anneler" çocuklarının ölümünden kimi sorumlu tutuyor?

Kürt anneler çocuklarının ölümünden doğrudan devleti, daha doğrusu askerleri sorumlu tutuyor. Onların gözünde, kendilerine yasaklanmış bir "kimlik" meselesi var. Kürt kimliği aslında bir dil ve coğrafya ile anılsa da, çoğu zaman, okul, hastane gibi kamu kurumlarında maruz kaldıkları ayrımcılıklar etrafında toplanıyor. Esas vurgu, devlet görevlilerinin yaptığı zulümde. Hepsinin anlatısında faili meçhul öldürmeler, masum insanların konuşturulmak ya da

korutulmak amacıyla acımasızca işkenceye maruz bırakılması, hapisanelerdeki insanlık dışı uygulamalar yoğunlaşıyor. Çoğunun ailesinde birden fazla işkence, ölüm, kaçaklık, göç gibi olaylar var. Küçük çocuklardan ailenin yaşlı kişilerine kadar başına iş gelmiş insan yok gibi. Dolayısıyla, ailenin tümünün, hatta bazen bir köyün toptan devlet şiddetinden etkilenmesi söz konusu. Ancak, sadece devletle bir meseleleri olduğunu, Türklerle bir sorun olmadığını söylüyorlar.

Türk ve Kürt annelerin yas döneminde ortak ya da benzer ritüeller var mı?

Annelerin çocuklarının ölümüyle kurdukları ilişki, mekânlar üzerinden açık ve net biçimde analiz edilebiliyor. Örneğin, Türk asker annelerin evlerinin bir köşesi müze gibi. Ölen oğulun resimleri, özellikle de askerde çekilmiş resimleri ve varsa askerî takdir belgeleri, madalyalar gibi objelerle bezenmiş duvarlar oluyor. Ölen oğulun yatak odasını aynen koruyan ve her gün onu bu şekilde anan annelere rastladım. Ama Kürt anneler için aynı şey gözlenmiyor. Benim gördüğüm Kürt annelerin çoğunun evi zaten çok yoksul ve eşyasız, derme çatma evlerdi. Bu evlerin duvarlarında, ölen çocuğun resmine rastlanmıyor. Duvarlarda resim diye bir şey yok aslında. Bu durum, Kürt annelerin çocuklarına daha az üzüldüğü anlamına gelmiyor elbette. Sorulduğu zaman, çekmecelerden, yatak altlarından çıkarılıp gösterilen küçük resimler var. Oğullarından geriye kalan şeyler evin hiçbir yerinde görülüyor. Çoğu için oğulun resmini duvara asmak bir fantezi. İstedikleri şey, çocuklarının mezana rahatça gidip ziyaret edebilmek. Bir kısım anne çocuğunun mezarını dahi bilmiyor ve bundan çok acı çekiyor. Bir kısmı da çok uzakta bir yere gömülü olduğunu biliyor, ama ziyaret edemiyor. Türk anneler için şehit oğullarının mezarını ziyaret etmek tam bir yas ritüeli haline dönüşmüş. Hemen her hafta mezarlık, yani şehitlik ziyaret ediliyor, mezar taşı yıkıyor, çiçeklerle süsleniyor, dualar ediliyor. Çoğu kadın orada tanıştığı diğer şehit analarıyla arkadaşlık ediyor. Mezarlık kadınlar için evlerinin bir odası sanki, orada yaşıyorlar ve çok zaman geçiriyorlar, onun etrafında bir sosyal yaşamı kuruyorlar. Çocukları ölen kadınların bedenleri de bu yasin devamı gibi. Her türlü kadını estetikten arındırılmış, acının aslı kaldığı bedenler. Kadınlar oğullarının ölümünü anlatırken bedenleri de bu anlatıya göre şekil alıyor, hatta acıdan büzüşüyor; cenin pozisyonunda konuşan çok anneye karşılaştım.

"Şehit anası" kimliğiyle toplumsal bir statü elde eden kadınlar, tam mânâsıyla siyasal bilinç edimmeseler de, gelip de ellerinden geçen devlet adamlarına, siyasetçilere mesaj verme, söz söyleme konumunu, gücünü kendilerinde görmüyorlar mı?

Gördüğüme göre, şehit anası olmak, belli bir retorik içinde, her iki tarafça da süslü bir konum gibi gösterilmeye çalışılıyor. Ama aslında, savaşta çocuğu ölen bu kadınlar, ister asker anası, ister gerilla anası olsun, derin mağduriyet içindeler. Zaten her iki taraf da genellikle yoksul insanlar. Tam eli ekmek tutup aileye bakacağı zamanda oğulları ölünce, anneler ve hatta ailenin geri kalanı geçim şansından mahrum kalıyor ve hiçbir övgü ya da el öpmenin kapatamayacağı kadar açık ve çıplak hale geliyor gerçeklik. Kadınlar geçimlik erzak peşine düşüyor. Şehit anası olmanın bir politik getirisi de var elbette. Asker anneleri de, gerilla anneleri de kendi politik camiaları içinde isterlerse toplantılara katılıp konuşmalar yapıyorlar, törenlere sembolik figürler olarak katılıyorlar. Ama hiçbir kendisine verilen rol dışına çıkarak konuşmıyor, kendi tarafındaki savaş kıskırtıcılığını eleştiremiyor. Bunu yapmaya yeltendiklerini ima eden kadınlar, nasıl soğuk karşılandıklarını aktarıyorlar. "Şehit anası" konumu çok manipüle edilen bir konum, şartlı statü gibi. Beklentilere aykırı davranan, bu payeyi sessizce terk etmek ve kendi köşesinde suskun yaşamak zorunda.

Çocuğunu yitiren annelerde savaş karşı bir tutum, Kürt sorununun çözümüne yönelik öneriler hiç yok mu?

Her iki tarafta da şiddete temelden bir karşılık yok. Gördüğüm her kadın "bu savaşta bir an önce bitirsinler, başka anaların yüreği yanmasın" cümlesini ezberden söylüyor. Ama herkes kendi tarafının şiddetinin haklı, ahlâkî, bir anlamda "temiz" olduğunu düşünüyor ve buna inanıyor. Yaygın davranış savaşa karşı olmak değil, taraf olmak. Yalnız, bu konudaki konuşmaların çok belirsiz bir dile yapıldığını söylemem gerekiyor. Şiddete hepten karşı olmakla sadece kendine yönelen şiddete karşı olmak arasında gidip gelen bir bilincin varlığı da görünüyor. Şiddete karşı olan, ama bunu nasıl dile getireceğini bilemeyen çok kadın vardı gördüğüm ara-

Türk annelerin evlerinin bir köşesi müze gibi. Ölen oğulun askerde çekilmiş resimleri ve varsa askerî takdir belgeleri, madalyalar... Kürt annelerde aynı şey gözlenmiyor. Çoğunun evi zaten çok yoksul, eşyasız, derme çatma. Duvarlarda, ölen çocuğun resmine rastlanmıyor. Sorulduğunda, çekmecelerden, yatak altlarından çıkarılan küçük resimler var. Çoğu için oğulun resmini duvara asmak bir fantezi. İstedikleri şey, çocuklarının mezarını rahatça ziyaret edebilmek. Bir kısım anne çocuğunun mezarını dahi bilmiyor ve bundan çok acı çekiyor.

sında. Şiddete karşı nasıl bir dile konuşulur, ne tür sözler söylenebilir, bilmiyorlardı. Kafalarından ya da gönüllerinden geçeni ifade edebilecekleri bir dillerinin olmadığı izlenimine kapıldım. Savaş ve şiddet karşıtı, onlar tarafından da duyulabilecek bir dil olsa, belki onu seçerek o dilin içinden duygularını anlatabilecek. Ama böyle bir politik söz yok. Onlar kendi başlarına böyle önemli bir politik konuda öncü rol oynayabilirler mi? Benim bu konudaki kanaatim olumsuz. Onlara verilen "şehit anası" konumu, çok pasif ve araçsal bir konum. Zaman içinde, bu konumun daha özerk bir politik hareket alanına sahip olmayı başarması beklenebilir, çünkü, hem Kürt kadınların özerk politik örgütlenmeleri giderek güçleniyor, hem de şiddet ve savaş karşıtı yeni bir politik bilinç ortaya çıkıyor.

Kürt ve Türk anneleri birbirleri hakkında neler söylüyorlar?

Kürt ya da Türk düşmanlığı yok, ya da aşıktan dile getirilemeyecek kadar "ahlâken sakıncalı" bulunuyor. Türkiye'de sivil ilişkilerde ayrımcı, mesafeli ve soğuk ilişkiler çok yaygın, ama etnik çatışma dilinden aşıktan konuşulan ve alışkın olunan bir şey değil. Herkes kendi etnik, dinî cemaati içinde, endogamik bir yaşamı tercih ediyor. Ama bu durum, zorunlu olarak "öteki"ne karşı şiddet içermiyor. Öte yandan, bir arada yaşama bilgisi de derin değil. Kürtler ve Türkler çok fazla içiçe yaşamıyorlar, en azından ayrı köy ya da mahallelerde yaşıyorlar ve birbirleriyle ilişkileri bugüne kadar sınırlı kalmış. Modern metropol kent ve sosyal bağlamı Kürtleri ve Türkleri eski alışkanlıklardan ve cemaatçi kurallardan bağımsız biçimde bir arada olmaya zorluyor. Sorun da zaten bu yeni, kuralsız durum. Anadolu'nun iki büyük ve tarihî etnik grubunun, Türklerin ve Kürtlerin yeni oluşmakta olan modern metropol kent kültürü içinde nasıl bir arada yaşayacakları, aralarındaki ilişkide hangi ilke ve kuralların geçerli olacağı belirsiz. Araştırma boyunca benim gördüğüm, aynı savaşta çocukları ölen kadınlar arasında, Kürt-Türk ilişkisi formatlıkların mesafeli, ama şiddet içermeyen dilini aşacak bir duygudaşlık zaman zaman ortaya çıkıyor. "Yüreği yanmış anne" imgesi onları birbirine yakınlaştırıyor. Konuşmalarda zaman zaman kullandıkları "onlar da ana kuzusu", "onların da ciğeri yanıyor" gibi klişeleşmiş sözler birçok kadının, oğulun katili olabilecek birinin annesiyle duygudaşlık kurabileceğini de gösteriyor. Ama bu duygudaşlık çok sınırlı ve ortak pratiğe dönüşmediği için boğulup gidiyor.

Bu kadınların taraf olmayı aşmasının, duygudaşlığın ortak pratiğe dönüşmesinin koşulları sizce nedir?

Bunun koşulu, savaş ve şiddete onaylamayan insanların, onları politik ezberlere zorlayan ilişkilerden ve düşüncelerden koparak, eleştirel bir değişim geçirmeleri. Şiddet ve savaş karşıtı bir politik yolun açılması birçok şeyi harekete geçirecektir. "Benim şiddetim meşru ve ahlâkî" demek bir şeye yaramıyor. Şiddet öyle bir araç ki, tek bir dokusu ve yapısı var, en güçlüler tarafından yönetilebiliyor, güçsüzleri hep ezen bir yapı. İşin paradoksal yanı da burada: Savaşlarda hep yoksullar savaşıyor ve ölüyor. Sorunların şiddet aracılığıyla çözülebileceğine inanıyorlar. Yoksulların, şiddeti bir gelişme ve özgürleşme aracı olarak kullanabileceklerini düşünceleri bu sorunu bir zihniyet. Bence, yoksullukla şiddetin bir arada ve uzlaşır olması, iktidar stratejilerine en güçlü yönetme olanağını sunan durum.